

CELAL NURİ'DE İSLÂM BİRLİĞİ ARAYIŞI

Celal Nuri's Opinion Islamic Union

Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇOG

KTÜ Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü

mcog67@mynet.com

Özet: İslam Birliği tartışmaları Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydınlarının sürekli gündeminde olmuştur. Bu çalışmada son dönem Osmanlı aydınlarından Celal Nuri'nin İttihâd-ı İslâm eserinden hareketle, yazarın İslam Birliği ve Türk Birliği anlayışı ele alınmaktadır. Celal Nuri'ye göre İslam Birliği sadece İslam dünyası için değil, bozulan dünya düzeni nedeniyle bütün insanlık için zorunlu hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: İttihâd-ı İslâm, İslam Birliği, Celal Nuri, Tanzimat, Osmanlı

Abstract: The Union Islam have been discussed since Tanzimat by Ottoman intellectuals. This study addressed Celal Nuri's opinion about the Islamic Union and Turkish Union. According to Celal Nuri the Islamic Union are required both Muslim world and world peace.

Key Words: Islamic Union, Celal Nuri, Tanzimat, Ottoman

İslâm Birliği tartışmaları Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydınlarını sürekli meşgul eden, çoğu müellifin üzerinde bir şeyler söylediği siyasi tartışmalardan biridir. Abdülhamid iktidarı ile iyice gündeme gelen ve siyasi bir ideoloji olarak aksiyona dönüşen bu yapılanma şüphesiz birden bire ortaya çıkmamış Osmanlı Devletinin son asrında farklı zemin ve ortamlarda tartışılmıştır. II. Meşrutiyetin önemli fikir adamlarından ve Cumhuriyetin fikri mimarlarından olan Celal Nuri "*İttihâd-ı İslâm*" adlı eserinde İslâm

Birliğini idealini oldukça detaylı ele almaktadır¹. Müellif İslâm Birliği ile ilgili fikirlerini ilk olarak adı geçen bu eserinde ele almamakta, farklı eser ve makalelerindeki yazılarını da bir araya getirerek tek başlık altında daha hacimli bir çalışma sunmaktadır. Celal Nuri bu çalışmasında İslâm Birliği'nin niçin gerekli olduğunu, söz konusu gerekliliğin siyasi, iktisadi ve kültürel zorunluluklarını tespit ettikten sonra bu büyük oluşumun olabirliliği üzerinde değerlendirmeler yapmaktadır. Eserin başlarında Türk ve İslâm dünyasının XX. Yüzyıl başlarındaki siyasi ve kültürel genel tablosunu ortaya koymaktadır. Bundan sonra mevcut duruma göre nasıl hareket edilmesi gerektiği, hangi politikaların izlenmesi gerektiği üzerinde öneride bulunmaktadır. Dünyanın birçok yerini gezerek Batı ve Doğu dünyası hakkında gözlemlerde bulunması nedeni ile Celal Nuri'nin İslâm dünyası hakkındaki tespitlerinin yabana atılmayacak kadar önemli olduğunu düşünüyoruz. İslâm Birliği idealinin gerçekleşmesi hususundaki görüşleri, önerileri tartışmaya açıktır.. Ancak fikir dünyamızda net bir yere oturtulamayan yazarın bilhassa Türkçülük ve İslâmcılık görüşlerini ortaya koyması bakımından adı geçen eserin bir değerlendirmesinin yapılması gerekmektedir. Farklı çalışmalarda eser ve müellifin görüşleri dile getirilmiştir. Ancak söz konusu eserin ayrı bir değerlendirilmesi bulunmamaktadır.

Celal Nuri'nin İslâm Birliği idealini ortaya koymadan önce eserin ilk sayfalarındaki bir ifadesi üzerinde durmak istiyoruz. Müellif İttihâd-ı İslâm hakkında ülkemizde fazla çalışma olmadığından, adı geçen çalışmasının bu alanda ilk olduğunu söylüyor. Doğrusu bu ifadelerle çok iddialı ve duygusal bir yaklaşım sergilediğini zannediyoruz. Her şeyden önce bu mesele ilk defa ele alınan mesele hiç değil. Celal Nuri'nin eseri kadar muhtevalı olmasa da Tanzimat'tan itibaren kitap ya da mecmua içinde çok sayıda fikir adamının görüş bildirdiği malumdur. Ayrıca İslam Birliği, İttihâd-ı İslâm adı altında 1870'ten beri Osmanlı yönetiminin temel politikasını oluşturuyordu. *Muhbir*, *İttihâd*, *Vakit*, *Tercüman-ı Hakikat* gibi mecmualar İslâm Birliği meselesini sürekli gündeme getirmekte, bu konuda yoğun çalışmalar yapmaktaydılar. Bunlara ilaveten Esad Efendinin *İttihâd-ı İslâm*² adlı eseri de yazılmıştı ki bu çalışma 1870'li yıllarda İslâmcılık politikalarında ön ayak olan ilk çalışma olarak kabul edilmektedir³.

Bununla birlikte İslâmcı aydın ve düşünürler bu politikayı izleyen II. Abdülhamid'e muhalif cephede yer alıyor ve düşüncelerini açıklama imkânından da yoksun bulunuyorlardı. Bu nedenle bir akım olarak

¹ Celal Nuri, *İttihâd-ı İslâm*, İstanbul 1331 (400 sayfa).

² Esad, *İttihâd-ı İslâm*, 34 sayfa, tarihsiz; Azimzade Refik, *İttihad-ı İslam ve Avrupa*, İstanbul 1327; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *İttihad-ı İslam Mecmuası*, İstanbul 1325.

³ Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul 2005, s. 222; Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, Ankara 2003; Gökhan Çetinsaya, *II. Abdülhamit Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği Siyaseti*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 1988.

İslâmcılık, ancak II. Meşrutiyet'ten sonra Sırat-ı Müstakim (sonradan Sebilü'r-Reşad) dergisinin yayınlanmaya başlamasından sonra ortaya çıkabilmiştir. Daha sonra Beyan-ı Hak ve Volkan gibi dergiler de İslâmcılık düşüncesinin savunulduğu yayın organları oldu⁴. Daha da önemlisi II. Meşrutiyet İslâmcı akımı aydınlarının yazdıkları, faaliyetleri ayrı bir literatür oluşturmuşken Celal Nuri'nin eserini ilk olarak ileri sürmesini açıklamak zor görülmektedir. Ancak İttihâd-ı İslâm konusunda adı geçen eseri kadar detaylı ve hacimli müstakil bir eserin kaleme alınmadığını anlatmak istiyorsa haklıdır. Çünkü gerek Celal Nuri'den önce gerekse devrinde makale, risale türü yayınlar olmakla birlikte bu denli hacimli eser bulunmamaktadır.

Türk Dünyası ve Türk Birliği

Eserinde geniş bir yer verdiği Türk dünyası hakkındaki görüşlerini genel olarak şöyle özetlemek mümkün: Celal Nuri her şeyden önce İslâm milletleri içinde Türklerin tarihi rolüne işaret etmekte, onların İslâm'a girmelerinin İslâm dünyası için bir kader olduğunu belirtmektedir. Batı'nın saldırılarına karşı sürekli bir set görevi yapmaları, Selçuklular döneminde Halifelik makamının daha kalıcı bir yapıya büründürüldüğünü, bu makamın Arapların elinde kalsa kabilecilik çekişmeleri içinde hiçbir değerinin kalmayacağını, İslâmiyet'in Balkanlarda Türkler tarafından yayılması gibi hizmetlerin İslâm dünyası için son derece hayati hususlar olduğunu vurgulamaktadır.

Osmanlı, Tatar ve Orta Asya Türkleri olmak üzere üç bölüme ayrılan Türk dünyası XX. Yüzyıl itibarı ile siyasal anlamda oldukça kötü durumdadırlar. Bunlardan Osmanlı Türkleri diğerlerine göre daha avantajlı durumdadırlar. Güçlü bir devletin nesilleri olmaları bakımından içlerindeki hâkimiyet ve bağımsızlık ruhu onların canlanmasına her zaman imkân sağlayacaktır. Celal Nuri bu olumsuz tabloya rağmen yinede büyük ümit içersindedir. Ona göre Türk dünyasının mevcut perişanlığı büyük oranda tarihi gelişmelerin bir sonucudur ve belki de yaşanması gereken bazı tecrübelerdir. Çünkü gerek İslâm gerek Türk dünyasındaki manevi dinamikler hiçbir zaman yok edilememiştir. Bu da onların zamanla kendilerine gelmelerini sağlayacak sağlam zemin üzerinde olduklarını göstermektedir. İşte önemli olan bu dinamikleri canlandıracak somut yapılanmalar nedir, müellif daha çok bunlar üzerinde kafa yormaktadır.

Rusya'nın hakimiyetindeki Kuzey Türkleri⁵ uzun yıllar hakim millet olamadıkları için bunlardan siyasi bir beklentisi yoktur. Ancak enerjilerini siyasi değil ekonomi ve çalışma hayatına sevk ettikleri için adı geçen sahada

⁴ Bkz. İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasi Görüşleri*, İstanbul 2001, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul 1997.

⁵ Bu konu için yazarın ayrıca şu eserine bakılabilir. Celal Nuri, *Şimâl Hatıraları*, sad: İbrahim Demirci, İstanbul 1997.

atılım yapabileceklerdir. Bunlara rağmen Orta Asya, Kırım ve Hazar bölgesi Türklerinden büyük beklentileri görülmektedir. Bu bölgelerde yaşayan Türkler her ne kadar uzun yıllar Rus Emperyalizmi altında ezilseler de milli kimlikleri konusunda dayanıklı çıkmışlar ve ilmi çalışmalarda da yabana atılmayacak atılımlar göstermişlerdir. Celal Nuri bilhassa Kırım ve Kazan Türklerinden çok beklentisi vardır ve Türk dünyasındaki atılımın bunlar vasıtası ile olacağını beklemektedir. Neticede 70 milyonluk Türk nüfusun hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gerektiğini, yüzyılın milliyetçilik asrı olduğunu ve bizimde yeri geldikçe bu potansiyel gücümüzü geç kalmadan kullanmamız gerektiğini ısrarla dile getirmektedir. İslâmi esaslara ters düşmemek şartı ile milliyetçilik yapmanın hiçbir sakıncası yoktur. 300 milyona varan İslâm dünyasını toparlamak mümkün olmadığına göre en azında Türk dünyasının siyasi bir güç olarak yapılanmasına çalışılmalıdır⁶.

İslâm Dünyası ve İslâm Birliği

Araplar kabile taassubundan dolayı asırlardır siyasi birlik kuramamışlardır. Buna birde Emperyalizmin hâkimiyeti eklenince Arapların milli birlik oluşturmaları zor görülmektedir. Celal Nuri bu bağlamda Hicaz'ın söz konusu yıllardaki hassas durumuna da değinerek yetkili organları göreve çağırılmaktadır. Arap coğrafyasında Avrupalı ajanların son derece fazla olduğunu, muhtemelen çok yakında bölgede yeni isyanların başlayabileceğine dikkat çekmektedir. Nitekim kısa süre sonra dedikleri aynen gerçekleşmiştir⁷.

Arap dünyasının bu durumuna rağmen en azından İslâmi kimliklerini muhafaza ettiklerini buradan hareketle İslâm ortak paydasında bir arada tutulabileceklerini önermektedir. Yine bu kapsamda Arapçanın önemine değinerek Arap dilinin Müslüman milletlerin ortak bilim ve edebiyat dili olarak yaygınlaştırılmasını elzem olarak algılamaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye coğrafyasında yaşayan bir milletin Arapçaya ve Farsçaya asla yüz çeviremeyeceğini, ortak çıkarlar uğruna adı geçen lisanların en azından ülkenin aydınları ve belli kesimi tarafından bilinmesinin önemine işaret etmektedir⁸.

İslâm dünyasının o anki durumunu anarşi ile tarif etmektedir. Ancak bu anarşiyi siyasi anlamda değil, maneviyat bozukluğu ile açıklamaktadır. Tembellik, aşırı kadercilik, ilme karşı ilgisizlik, cahillik benzeri teşhisler, Celal Nuri gibi dönemin hemen hemen bütün fikir adamlarının yaklaşımıdır⁹.

⁶ Celal Nuri, *İttihâd-ı İslâm*, s.100-110.

⁷ Celal Nuri, *İttihâd-ı İslâm*, s. 69-100.

⁸ Celal Nuri, *İttihâd-ı İslâm*, s. 316-320.

⁹ Celal Nuri, *İttihâd-ı İslâm*, s. 66.

Çözüm olarak, her şeyden önce teşhisi konulan hastalığın giderilmesinin toplum tarafından arzu edilmesi, istenmesi bunun için gayret göstermesini ilk adım olarak görmektedir. Bundan sonra yapılacak işler belki uzun sürebilir. Ancak İslâm Birliği idealinin sürekli yaşatılması, gündemde tutulması, tıpkı maddi miras gibi nesilden nesile aktarılmasını istemektedir. Bunu gerçekleştirmek içinde aceleye gerek olmadığını, zamanla toplum hazır olunca zaten kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğini ısrarla ifade etmektedir. Bu bağlamda ortak edebiyatın oluşturulması, ekonomik kaynakların belirlenmesi, ortak değerlerin hayata geçirilmesi gibi bilinen önerilerde getirmektedir. Bunlara ilaveten Hac ibadetinin İslâm Birliği için son derece önemli fonksiyonuna işaret ederek başkentin Mekke'ye taşınmasını bile teklif edecek kadar ileriye gitmektedir¹⁰.

Celal Nuri İslâm Birliğine sadece Müslümanların selameti açısından değil, daha kapsamlı olarak evrensel bir yaklaşımla zorunlu görmektedir. Çünkü Avrupa medeniyeti hâkim olduğu dünyanın sorunlarına cevap verememekte, hatta bizzat sorun yaratmaktadır. Onlardaki kapitalist anlayış menfaat, çıkarıcılık, başkalarını hor görmeye dayalı zihniyet zayıfın ezildiği, güçlünün hâkim ve haklı olduğu bir düzen getirmiştir. Avrupa'nın çöküşü de çok uzak değildir. Dünyanın selameti için de İslâmi anlayışın, İslâm ahlakının hâkim olması gerekmektedir¹¹.

Sonuç

Zamanla Batıcı akım içinde yer alan, milliyetçiliğe ve İslâmcı akıma karşı olmasa da mesafeli duran Celal Nuri'yi ateşli bir Türkçü ve İslâmcı yapan neydi. Balkan savaşları birçok aydınımız gibi Celal Nuri'nin da tefekkür hayatında derin izler bırakmıştır. Balkan harbinde Bulgarların Türklere karşı müthiş zulmü, Avrupa'nın buna dini ve milli duyarlılıkla ses çıkarmaması Celal Nuri'yi ateşli bir milliyetçi ve kindar kimliğe sokmuştur¹². Avrupa'nın bu iki yüzlü siyasetine içteki azınlıkların da destek verip, devleti kurtarma yerine kendi milli menfaatleri uğrunda çalışmalarını zaten ülkeyi bambaşka bir yöne sevk etmiş, çoğu aydın artık kurtuluşu ya Türk milliyetçiliğinde ya da İslâm Birliğinde aramaya başlamışlardır.

Celal Nuri'nin İslâm Birliği emelindeki görüşleri, somut örnekleri, iddia ettiği gibi, tamamen orijinal sayılmasa da, onun fikir dünyasını, şartlara göre değişen dünya görüşünü daha iyi yorumlamamız açısından önemli olduğu gerçektir. Buna ilaveten adı geçen buhranlı yılların aydınlık ve toplum üzerindeki izlerini resmetmesi bakımından da iyi bir kaynak olduğu ortadadır. Zira Süleyman Nazif, Abdülhak Hamid gibi devrin önde gelen

¹⁰ Celal Nuri, *İttihâd-ı İslâm*, s. 306-312.

¹¹ Celal Nuri, *Mukadderât-ı Târihiye*, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1330; Celal Nuri, *Târih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Târihiye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüp hanesi, İstanbul 1331. Ayrıca bu eserlere de bakılabilir.

¹² Kemal Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, s. 425.

fikir adamları Celal Nuri'ye büyük destek vermekte, hatta Mısır İslâmcılarından Mehmet Ferid, Tunuslu Ali Baş Hanbe eserin Arapçaya çevrilip İslâm âleminde yayınlanmasını teklif etmektedirler. Cumhuriyet devrine etki eden Celal Nuri'nin, İslâm Birliği ve Türk Birliği idealinin politikaya ve devlet siyasetine ne kadar yansıttığı ise ayrı tartışma konusudur.